

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.294>
УДК 94(4)323.112(477.87)

Степан Віднянський

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
зав. від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>

ЩОДО Т. ЗВ. «ДИСКРИМІНАЦІЇ ПІДКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ»:

аналітична довідка

Stepan Vidnyanskyj

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Head of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>

CONCERNING A SO CALLED „DISCRIMINATION AGAINST CARPATHO-RUSYNS ON THE BASIS OF NATIONALITY“:

an Analytical Note

Проблема новітнього русинства, яка виникла на початку 1990-х років, сьогодні, в контексті тимчасової окупації Криму РФ та її агресії на Сході України набуває особливої актуальності та політичного значення. Автору цієї довідки як уродженцю м. Ужгород, який походить із національно-змішаної закарпатської родини і впродовж тривалого часу працює в Інституті історії України НАН України, та до кола наукових інтересів якого належить також історія Закарпаття, доводиться вже впродовж чверті століття відповідати на численні листи, заяви й вимоги русинських діячів і активістів Закарпаття щодо конституційного визнання в Україні

«русинського народу», «етнонаціональності (під)карпатський русин/русинка» окремою від українців національністю, надання йому нібито законних, історично обумовлених автономних прав, його захисту від т. зв. дискримінації та геноциду тощо, спростовуючи ці безпідставні заяви й вимоги. Черговий такий лист від окремих діячів русинських товариств Закарпатської області України під назвою «Припинити дискримінацію підкарпатських русинів за національною ознакою» надійшов до Голови Верховної Ради України Д.О. Разумкова 14 листопада 2019 р., у зв'язку з чим виникла необхідність знову відреагувати на нього.

У 2016 р. в Києві Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) було проведено «круглий стіл» на тему «Русинство в Україні: сепаратизм чи політичні маніпуляції?» за участю науковців та громадсько-політичних діячів, зокрема із Закарпаття. Матеріали обговорення цього питання були надруковані в окремому випуску науково-аналітичного щоквартального збірника «Стратегічні пріоритети», які дають, на нашу думку, досить вичерпну відповідь на порушені у вищезгаданому листі питання щодо т. зв. «дискримінації підкарпатських русинів за національною ознакою». А «Вступне слово» до цього випуску збірника відомого українського вченого, державного й політичного діяча Володимира Горбуліна, колишнього секретаря Ради національної безпеки і оборони України, академіка, першого віце-президента НАН України, директора НІСД, можна розглядати, на нашу думку, як офіційний погляд української влади на загальну оцінку «політичного русинства» в Україні¹.

Проблема русинства дійсно не нова, і, на жаль, залишається актуальною і сьогодні, причому спалахи активізації діяльності русинських організацій і діячів дивним чином часто збігаються в часі із загальноукраїнськими політичними процесами (ухваленням Конституції чи окремих законів України, президентськими чи парламентськими виборами, переписами населення, політичними кризами чи важливими міжнародними подіями, дотичними до України). Тому мабуть і не дивно, що після зміни у 2019 р. в Україні влади і розпочатої підготовки до всеукраїнського перепису населення знову активізувалися «діячі» русинського руху в Закарпатті, свідченням чого є вищезгаданий Лист до голови новообраної Верховної Ради України.

Отже, звідки взялися «русини»? На нашу думку, має цілковиту рацію провідний науковий співробітник Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України Василь Балушок, який стверджує, що «міфічний «русинський» етнос Закарпаття міг «з'явитися» лише в умовах незнання і широким загалом, і науковцями та політиками того факту, що «русинами» ще недавно звалися всі українці. Ба більше, такі знакові фігури

української історії, як Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа й навіть Тарас Шевченко вважали себе «русинами». При цьому, якщо Шевченко вже починав усвідомлювати себе не лише «русиним», але також і «українцем», то Сагайдачний, Хмельницький і Мазепа називали себе лише «русинами»².

Як стверджує в «Енциклопедії історії України» відомий український історик, академік НАН України Ярослав Ісаєвич, «русини» — назва українців до кінця 18 ст., а на західноукраїнських землях — і в 19 — на поч. 20 ст. Спершу слово «русин» вживалося тільки в однині як похідне від форми множини «русь». Як самоназва слово «русин» виникло в Україні та Білорусі, на відміну від Росії, де самоназвою стала прикметникова форма «русский». У Речі Посполитій у 16–18 ст. поширилася назва «русини» (лат. мовою «рутени»), вона вживалася щодо українців та білорусів разом (для протиставлення їх «Москві», «москвитинам») або тільки щодо українців (для відрізнення їх від «литвинів» — русинів із Великого князівства Литовського). Із книжним варіантом «русини» співіснувала розмовна форма «руснаки», яка найдовше зберігалася на Закарпатті та Лемківщині. У Габсбурзькій монархії «русини» (нім. мовою «рутенен») стало офіційною назвою всіх українських підданих цієї держави. Із розвитком української національної свідомості самоназви «русини» на Заході й «малороси» чи «руські» на Сході України були витіснені етнонімом «українці». У Галичині періоду між двома світовими війнами польські власті нав'язували застарілий на той час термін «русини», щоби заперечити український характер корінного населення. Переважна більшість української інтелігенції Пряшівщини тепер вживає визначення «русини-українці» для підкреслення належності закарпатської гілки до всього українського народу³. Нарешті, етнологічна наука, і не тільки в Україні, визнає русинів Закарпаття субетнічною групою українського народу (як і лемків, бойків та гуцулів). Тому виокремлювати «русинів» як окрему націю немає жодних наукових підстав.

Те саме, мабуть, можна сказати і про т. зв. «русинську мову» та її численні локальні особливості (говірки — бачвансько-русинську, лемківсько-пряшівську, паннонську тощо) з історично обумовленим впливом на неї російської, польської, словацької, румунської, угорської та німецької мов, яка все ж є південно-західним діалектом (діалектами) української мови. На цьому вкотре наголосив директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, виступаючи 13 грудня 2016 р. на засіданні Конституційного Суду України, яке стосувалося розгляду справи щодо конституційності Закону України «Про засади державної мовної політики», в якому до переліку мов національних меншин чомусь була віднесена й «русинська мова».

Відповідаючи на запитання суддів КСУ щодо ставлення до так званої «русинської ідентичності» та «русинської мови», відомий учений-мовознавець зазначив: «Русинська мова» на Закарпатті, яка, будучи штучним конструктом, абсолютною фікцією, що не має жодного відношення до справжніх закарпатських діалектів, не може претендувати на офіційне визнання і, тим більше, захист із боку законодавства»⁴.

Незважаючи на це, самоназва «русини» дотепер частково збережена на Закарпатті, а також у Словаччині, Сербії, Хорватії, Угорщині й серед емігрантів-закарпатців у США. Наприклад, за останніми даними офіційних переписів населення у країнах Центрально-Східної Європи русинами записалося близько 62 тис. чол., а саме: у Словаччині — 33,4 тис., Сербії — 15 тис., Україні — трохи більше 10 тис., Хорватії — 2,3 тис., Угорщині — 1,2 тис. чол., тоді як русинські діячі стверджують, що русинів нараховується у світі від 1,5 до 2 млн чол., зокрема в Закарпатській області України — близько 850 тис. (?)

Варто водночас відзначити, що русинська ідентичність, однак, далека від однорідності. Серед русинів є ті, хто усвідомлюють себе регіональною самобутньою частиною (гілкою) етноукраїнського загалу, тобто вважають себе і русинами, і одночасно, українцями. Невипадково вони об'єдналися в союзи русинів-українців, що діють у Словаччині, Сербії, Хорватії. Інші самоідентифікуються як представники окремої русинської нації (народу). Дехто вважає себе угро-русинами — частиною угорського народу, окремі — більше тяжіють до словаків. Найрадикальніші діячі русинського руху відносять до русинів і тих мешканців Карпатського регіону, котрі називають себе лемками, бойками та гуцулами і є, як доведено науковцями, так само, як і русини, локальними, субетнічними групами, культурно-етнографічною частиною українського народу.

Загальновідомо, що «звернення до минулого — одна з найпоширеніших стратегій інтерпретації теперішнього», як слушно зазначав засновник постколоніальних студій Едвард Саїд (США). Щодо Закарпаття, то справа в тому, що етнічне самоусвідомлення корінних жителів краю значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, Галичині та навіть Буковині. Науковцями, зокрема істориками Закарпаття, переконливо доведено, що, поряд з іншими причинами внутрішнього й зовнішнього характеру, гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців краю спричинилося, не в останню чергу, політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правлячі кола цих країн воліли сприймати жителів краю рутенами, угрорусами, руснаками, русинами, карпато-русинами, але не українцями. Відповідна політика, зокрема мовна, мала на меті полегшити асиміляцію автохтонного русинського населення Закарпаття шляхом його відокремлення від основ-

ного етнічного масиву, котрий мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму «русини» поступово утверджувався інший — «українці». Малярські, чеські, словацькі, румунські, а також радянські правлячі кола намагалися інтегрувати русинську інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір їхніх держав і зробити її провідником своєї асиміляційної політики⁵.

Достатньо нагадати про політику «мадяризації» — цілеспрямовану державну політику угорського уряду періоду дуалістичної Австро-Угорщини 1867–1918 років щодо «немадярських» (неугорських, насамперед слов'янських) етнічних груп і національних меншин, що складала майже половину населення угорської частини багатонаціональної монархії, серед яких були і близько 500 тис. карпатських русинів-українців. Або візьмемо, наприклад, міжвоєнні роки — період входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки, яка була в ті часи однією з найдемократичніших держав у Європі. Навіть тут, згідно із законом про пресу від 30 травня 1924 р., було заборонено на території Закарпаття поширювати українську періодичну пресу УСРР, не дозволялося навіть вживати назви «Закарпатська Україна» і «український», «українець» до населення краю, а рішенням найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р. українська мова була визнана «чужою» для корінного населення Закарпаття⁶.

Тому нічого, крім подиву, не викликають звинувачення сьогоденних прибічників русинства в Закарпатті на адресу урядів Першої Чехословацької республіки та її президентів — Т.Г. Масарика й Е. Бенеша — у тому, що серед їхніх помилок у політиці щодо національного питання в краї у міжвоєнний період головною було те, що вони «ототожнювали закарпатських русинів з малоросами-українцями», підтримували діяльність російських і особливо українських емігрантів у Закарпатті та ухвалили низку інших помилкових рішень, що відкрило «простір для української національної ідеї в краї» та «зміцнення українського національного руху», яке «суперечило чехословацьким державним інтересам» і мало «негативний вплив на розвиток русинів як окремої національності і консолідацію республіки»⁷.

Водночас сьогоденні прибічники русинства на Закарпатті свідомо ігнорують або грубо спотворюють і заперечують історичне значення такої важливої сторінки в історії краю, як здобуття автономії Підкарпатської Русі (Закарпаття) у складі Чехословаччини в жовтні 1938 р. і проголошення незалежності Карпатської України в березні 1939 р., що увійшло в історію як відчайдушна спроба українців напередодні Другої світової війни відновити національну державність на окремо взятій етнічній території як зародок майбутньої соборної України. Ці події стали другим у

минулому столітті, після Української національної революції 1917–1921 рр., етапом у боротьбі українців за створення національної держави.

Упродовж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 15 березня 1939 р. Підкарпатська Русь — Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 15 березня 1939 року Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «карпатоукраїнців», трансформації регіональної свідомості в національну. А нетривалість існування Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х років, що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Втім вона вплинула на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяла подальшому розвитку національно-визвольного руху українського народу та залишила свій вагомий слід в історії його боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу й цілком правомірно вписана в новітню історію України яскравими сторінками. Невипадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Указом президента України президенту Карпатської України Августину Волошину посмертно присвоєно звання «Герой України».

Події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності та єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців і засудили вторгнення угорських військ до краю як поправлення прав українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави вкотре продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні⁸.

Окупація та анексія Карпатської України Угорщиною в березні 1939 р. не тільки зумовили докорінну зміну суспільно-політичного життя закарпатців, що позначилося переходом від державно-правових засад демократії чехословацького зразка до угорського авторитарного політичного режиму, а й призвели до суттєвих змін в етнопатриотичній і

культурній сферах. З так званим «відновленням тисячолітнього угорсько-руського співжиття» на порядку денному прибічників «Великої Угорщини» постало поетапне втілення стратегічної мети: адміністративно-політична інкорпорація Закарпаття (т. зв. Підкарпаття) у державно-правову систему Королівства Угорщина й повна мадяризація його населення, тобто, перетворення краю на невід'ємну частину Угорщини, а місцевих жителів — на угорорусів.

Саме тому найбільшій руйнації уже з перших днів угорської окупації зазнав українофільський рух, що з середини 1930-х років був домінуючим у етнополітичному житті Закарпаття у складі Чехословаччини. З політичної арени краю були усунені творці і провідники Карпатської України, більшість з яких на чолі з її президентом А. Волошиним змушені були емігрувати; у збройних сутичках з окупаційними військами загинули або ж потрапили в полон її захисники, насамперед зі збройних формувань «Карпатської Січі», а на інших представників українства обрушилися репресії. За деякими даними, від рук угорських карателів у 1939 р. загинуло понад 4 тис. осіб, та близько 2 тис. закарпатців було кинуте в концентраційні табори.

Загалом, національна політика Угорщини в 1939–1944 рр. у всіх сферах економічного, суспільно-політичного й духовного життя закарпатців забезпечувала домінуючі позиції угорцям Закарпаття та угрофільському рухові. У взаєминах із найголовнішою етнічною спільнотою Закарпаття урядові кола Угорщини намагалися виробити ідеологічну платформу, де було би зафіксовано особливе становище місцевого слов'янського населення, зокрема його окремішність від українців та росіян. Із побутуючих назв і самоназв жителів краю офіційна влада, підтримана угорськими науковцями, воліла місцевих жителів, значна частина яких уважала себе «руськими», ідентифікувати як угро-русів, але не як росіян і тим більше не українців. Одним із головних теоретиків угрорусизму був регентський комісар «Підкарпатської території» М. Козма, який у 1940 р. відверто заявляв, що «угорський уряд ніколи не визнавав існування української нації на Закарпатті» і, відкидаючи звинувачення в денаціоналізаторській політиці угорської влади, запевняв, що не угорська мова стоїть на перешкоді утвердження самоідентифікації закарпатців, а українська, оскільки «30–40-мільйонна нація легко може асимілювати націю в 550 тисяч населення»⁹.

Водночас русинофільство, як протиположність українофільству, яке нищилося органами влади з перших днів окупації Карпатської України, всіма засобами спрямовувалося в русло угрорусинства, що базувалося на двох засадничих тезах: 1) відрубність русинів (угрорусів) від українського й російського народів та 2) їхня тисячолітня поєднаність з угорцями в

суспільно-політичному й духовному житті. У практично-політичному сенсі угрорусинізм нав'язувався шляхом різкого скорочення мережі освіти місцевою мовою та обов'язкового запровадження угорської мови, підтримки й заохочення тих інституцій, які діяли в руслі політики офіційного Будапешта, надання політичних і матеріальних преференцій конформістськи налаштованим елементам, яких на Закарпатті не бракувало.

Після визволення Закарпаття Червоною армією і входження його до складу Української РСР у 1945 р. розпочався процес прискореної «радянської» краю, упродовж якого проукраїнська орієнтація місцевих русинів стала частиною офіційної національної політики на території республіки, і етнонім «русини» в офіційному дискурсі надалі не вживався. Щоправда, з початку 1950-х років у суспільно-політичному й національно-культурному житті Закарпаття стали посилюватися російськоцентричність і відповідна уніфікація освітнього простору, і цей русифікаційний наступ комуністичної ідеології тривав, із невеликими перервами, до середини 1980-х років, що негативно позначилося на українській національній самоідентифікації закарпатців.

Однак вектор національної політики радянського комуністичного режиму — політики денационалізації та русифікації — у роки горбачовської «перебудови» в СРСР другої половини 1980-х років наштовхнувся на посилення спротиву. В Україні, як і в інших радянських республіках, наростали державно-самостійницькі настрої, посилювалися тенденції до відродження національної самобутності. Водночас, одним із виявів загального етнічного відродження в радянському й пострадянському суспільному просторі, своєрідною реакцією на українське національне відродження стала актуалізація на Закарпатті проблеми русинства, яке спочатку презентувало себе як культурний феномен етнічної ідентичності (усвідомлення представниками населення краю своєї належності до групи, членів котрої об'єднують традиційна самоназва «русини», а також спільні уявлення про культурну, релігійну, мовну, господарську й іншу етнічну самобутність), але дуже скоро в ньому виокремилась політична складова як реакція на українське національне відродження, привнесена ззовні та за закордонні гроші¹⁰.

Ознакою цього привнесення стало, наприклад, утворення поряд із Товариством підкарпатських русинів (ТПР) на Закарпатті (лютий 1990 р.) русинських організацій у низці інших країн Центрально-Східної Європи. Це, зокрема, Русинська Оброда в Меджилаборцях (Чехословаччина, березень 1990 р.), Стіваришіння лемків у Легниці (Польща, квітень 1990 р.), Об'єднання приятелів Підкарпатської Русі у Празі (Чехословаччина, жовтень 1990 р.), Руська матка у Воєводині (колишня Югославія, грудень 1990 р.), Русинська організація Угорщини в Будапешті (березень 1991 р.),

де тоді ж відбувся і Перший світовий конгрес русинів, що обрав головою канадського професора Павла-Роберта Магочія. Згодом русинські організації були створені в Румунії, а також у Москві, Санкт-Петербурзі та Кишиневі.

Зокрема, створена в 2003 р. у столиці Молдови Громадська асоціація «Русь» — «перша і поки єдина етнокультурна організація русинів Молдови» — з 2005 р. видає міжнародний історичний журнал «Русин», метою якого є «публікація досліджень з історії, культури й мови русинів (руснаків) — корінного населення Карпато-Дністровських земель». Із самого початку заснування, а з 2015 р. офіційно, співзасновником журналу є Томський державний університет (РФ). Головний редактор цього журналу (на початок 2020 р. вийшло 59 випусків) С.Г. Суляк (колишній доцент Томського, а нині ст. н. с. Санкт-Петербурзького державного університету) визнає, що «велику допомогу в становленні та розвитку журналу надав фонд «Русский мир»¹¹. Саме за його сприяння відверто українофобський журнал «Русин», який, до слова, випускається за благословенням першоієрарха Російської православної церкви за кордоном митрополита Лавра, індексується російськими наукометричними базами, а з 2011 р. — навіть престижною міжнародною наукометричною базою даних “Scopus”.

Важливо зазначити, що перші сучасні прояви русинства пов'язані з появою в угорській пресі в 1989 р. публікацій, у яких, крім іншого, звучала й теза, що закарпатці — це насправді добрі старі русини, які тисячу років жили спільно з угорцями, а українцями їх зробив Сталін. Згодом подібні публікації з'явилися у пресі Канади, Словаччини, Росії. Показовим є ще один факт. Як відомо, Угорщина 3 грудня 1991 р. в числі перших держав світу визнала незалежну Україну і була першою серед сусідніх держав, яка вже 6 грудня того ж року підписала з Україною Договір про основи добросусідства і співробітництва. У Ст. 2 цього базового політичного документа було, зокрема, зафіксовано, що «сторони поважають територіальну цілісність одна одної і заявляють, що не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної». Саме це положення викликало сильний опір частини депутатів Державних Зборів Угорщини, що затримало набуття чинності цим Договором: якщо українською стороною він був ратифікований 1 липня 1992 р., то угорською — лише 11 травня 1993 р., а обмін ратифікаційними грамотами відбувся 16 червня 1993 р.

Отже, не останню роль у відродженні окремішніх, прорусинських настроїв у Закарпатті відіграли зовнішні чинники. Достатньо згадати, наприклад, активну наукову, педагогічну й публіцистичну діяльність уродженця Закарпаття, московського професора Івана Попа, який у

1992 р. приїхав до Ужгорода й до 1994 р. (коли емігрував до м. Хеб у Чехії) очолював Інститут карпатознавства Ужгородського державного університету та пропагував ідеї русинської автономії на основі створення русинської концепції історії краю.

Проте, звичайно, були і внутрішні. Збіг на межі 80–90-х років ХХ ст. у просторі й часі таких факторів, як загострення соціально-економічних проблем у процесі розпаду СРСР, зміна реального статусу етнічних спільнот в Україні після здобуття нею незалежності, поширення альтернативних поглядів на історію (що подекуди мало спекулятивний характер), реанімація проблеми національних інтересів, зокрема й питання кордонів у сусідніх постсоціалістичних країнах, у т. ч. у Росії, становлення політичної системи, заснованої на принципах плюралізму і багатопартійності — все це створювало сприятливе підґрунтя для реанімації на Закарпатті не лише ідей русинської окремішності, але й автономістських та навіть сепаратистських устремлінь — вимог відокремлення Закарпаття від України й утворення самостійної держави — «Русинії» або «Підкарпатської Русі».

Наприклад, після серпневого путчу 1991 р. в Москві і проголошення незалежності України т. зв. Асоціація нерадикальних демократів (президент В. Фантич) у лютому 1992 р. підготувала проєкт Закону України «О статусе специальной самоуправляемой территории Подкарпатской Республики как субъекта в составе независимой Украины, о Конституции Подкарпатской Республики»¹² для ухвалення Обласною Радою (?), а Товариство підкарпатських русинів звернулося до чехо-словацького уряду із закликом відновити автономію Підкарпатської Русі у складі Чехо-Словаччини. Зрештою, у 2008 р. голова т. зв. «Сойму Підкарпатських русинів» православний отець Дмитрій Сидор, перебуваючи в Мінську, оголосив про незалежність Підкарпатської Русі. Подібні тенденції зайшли так далеко, що у 2008 р. навіть «духовний няньо ушистких русинів світа» голова Світового конгресу русинів Павло-Роберт Магочий і голова Світової академії русинської культури Стивен Чепа опублікували «Відкритий лист-заяву про відмежування від екстремізму в карпаторусинському русі».

Не останню роль у такому розвитку подій відіграла тодішня місцева партноменклатура (М. Волощук, І. Мигович, М. Макара), яка з метою протидії українським національно-демократичним силам після неодноразових поїздок до Москви зробила своїм гаслом «локальний патріотизм». Зокрема, партійні ЗМІ свідомо роздмухували історичні, ментальні тощо відмінності та напругу між Закарпаттям і сусідньою Галичиною, поширювали ідею створення у краї вільної економічної зони на базі підприємств союзного підпорядкування й зарубіжних фірм, навіть було орга-

нізовано для місцевих керівників серію «русинських семінарів» для вишколу ідеологів русинського сепаратизму. Зрештою, партноменклатура області не чинила перепон проведенню 17 лютого 1990 р. установчого зібрання культурно-освітнього Товариства підкарпатських русинів (ТПР), яке вже 19 лютого було зареєстровано (для порівняння — з реєстрацією обласної організації Руху місцева влада зволікала пів року). Саме у друкованому органі Закарпатського обкому КПУ «Закарпатській правді» 14–16 серпня 1990 р. публікується розлога стаття закарпатського письменника й публіциста Володимира Фединишинця «Я — русин, мій син — русин...», якою була започаткована широка дискусія щодо національної ідентичності закарпатців. До речі, про сприяння обласної влади Закарпаття реєстрації ТПР відверто пишуть у своїй книжці «Подкарпатская Русь и Украина» найрадикальніше налаштовані активісти русинського руху батько й син Годьмаші, які також наголошують, що «Україна самостійно, без вказівок Москви, не вирішить проблему русинської нації і її автономної республіки», і навіть відтворили історію конфіденційних контактів керівництва ТПР із представниками вищого керівництва КПРС і СРСР¹³. І дійсно, аналіз тогочасної політичної динаміки засвідчує: кремлівська влада, її компартійна вертикаль і спецслужби стояли за лаштунками автономістської, сепаратистської й іредентистської поведінки своїх прибічників практично в усіх республіках. В Україні така поведінка найвиразніше проявилася у Криму та Закарпатті. В обох цих регіонах партійні керівники, а також негативно налаштовані щодо ідеї державного суверенітету України активісти різноманітних громадських утворень мали прямі зв'язки з кремлівською владою й заохочувалися нею. До чого це призвело в кінцевому підсумку в березні 2014 р. у Криму, уже відомо.

Щодо Закарпаття, то вже в Декларації про цілі й завдання Товариства підкарпатських русинів (вересень 1990 р.) містилося звернення до Президента СРСР, Президії і Верховної Ради СРСР із проханням скасувати Указ Президії ВР СРСР від 22 січня 1946 р. про перетворення Закарпатської України на Закарпатську область та ухвалити замість нього новий Указ про перетворення Закарпатської України на автономну республіку Підкарпатська Русь. Це збіглося зі спробами союзного центру зберегти надійне «вікно в Європу», для чого в Москві розроблялися плани в разі проголошення незалежності України виведення Закарпаття із підпорядкування України і приєднання на правах автономії до складу Росії (навіть до плану роботи Президії ВР СРСР на друге півріччя 1991 р. було включене відповідне питання). До реалізації своїх планів русинські емісари підключили й російських науковців, зокрема директора Інституту етнографії АН СРСР В. Тішкова, який на відміну від попередніх тверджень російських етнологів про те, що жителі Закарпаття — «єдина,

монолітна українська спільнота з діалектним регіональним відгалуженням українства», у вересні 1991 р. вже наголошував, що «русини — це різновид російської етнічної спільноти, крайня на заході гілка росіян»¹⁴. У Росії з метою реанімації москвофільства серед закарпатців розгорнулись так звані «карпатознавчі дослідження», в яких обґрунтовувалось «право русинства на самовизначення». У 1999 р. в Москві виникло Товариство друзів Карпатської Русі імені Ф. Арістова на чолі з донькою відомого російського вченого-славіста й карпатознавця Т. Арістовою, авторкою публікації «Священна Русь, Росія — рідний дім русинів», яке ставить перед собою не лише культурологічні цілі (наприклад, воно домоглося включення до російської енциклопедії «Вітчизняна історія» статей про видатних карпаторосів). Зокрема, на переконання одного з керівників цього товариства К. Фролова, який водночас обіймав посаду завідувача Відділу України і Криму Інституту країн СНД, очолюваного скандально відомим російським політиком К. Затуліним, «історія Підкарпатської Русі є частиною національної історії російського народу, а сучасне відчайдушне становище закарпатських русинів є частиною трагедії розділеної російської нації», і він закликає православну Росію не бути байдужою до проблем Закарпаття. Проявом російської «турботи» про закарпатців стала і проведена у грудні 2008 р. в Ростові-на-Дону Фондом стратегічної культури міжнародна науково-практична конференція на красномовно сформульовану тему — «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі (кінець XIX — початок XXI ст.)», матеріали якої видані окремою книжкою. А на проведеному Московським державним університетом імені М.В. Ломоносова спільно з Братиславським університетом Я.А. Коменського в лютому 2009 р. у Словаччині міжнародному науковому «круглому столі» «Карпатські русини у слов'янському світі: актуальні проблеми» навіть була ухвалена резолюція, в якій зазначалося, що «карпатські русини є самостійною східнослов'янською національністю поряд із росіянами, українцями й білорусами», і «свідоме ігнорування Україною наявності носіїв особливої від української русинської самосвідомості, що виявляється у невизнанні національності русин, а також створенні перешкод для нормального протікання русинського національного життя, яке досягло свого апогею за президента В. Ющенка, свідчить про явну державну дискримінацію русинської меншини за етнічною ознакою» і «zasлужує на безумовне засудження з боку європейських структур і усього світового співтовариства»¹⁵.

Звичайно, незаперечним є також той факт, що наприкінці 1991 р. в питаннях адміністративного статусу Закарпаття та його самоврядування збіглися інтереси суспільних груп: великої частини місцевого правлячого класу (отримання контролю над ресурсами регіону), політичних русинів,

активу громадських організацій національних меншин, насамперед угорської, а також досить широкого загалу краян. Зокрема, Товариство угорської культури Закарпаття вже 14 липня 1991 р. ухвалило «Декларацію про автономний статус Закарпаття». Подібні настрої сфокусувалися в результатах всеукраїнського й обласного референдуму 1 грудня 1991 р.: 92,6% закарпатців підтримали Акт проголошення незалежності України, але водночас 78,0% із них висловилися за надання Закарпаттю «статусу особливої самоврядної адміністративної території як суб'єкта у складі незалежної України», що русинські діячі трактують як схвалення саме повернення Закарпаттю статусу автономної республіки. Під їхнім тиском 6 березня 1992 р. Закарпатська облрада вирішила просити Верховну Раду України ухвалити закон про спеціальну адміністративну територію Закарпаття та визнати національність «русин». А в травні 1993 р. радикальні активісти ТПР навіть сформували т. зв. Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі, який для реалізації своїх вимог почав звертатися до міжнародних інституцій і урядів зарубіжних країн, зокрема США, РФ, Угорщини тощо, звинувачуючи уряд України в політиці асиміляції і нищенні русинів і угорців у Закарпатті.

І це при тому, що русинська етнічна ідентичність на державному рівні в Україні ніколи й ніким не заперечувалася, відповідно й самоназва «русин» не знищувалася. Про це, зокрема, свідчать такі факти, наведені Уповноваженою з прав людини Верховної Ради України Н. Карпачовою в 2008 р.: майже 20 з офіційно зареєстрованих у Закарпатській області організацій працюють у руслі збереження русинської самобутності, традицій автохтонів краю, в області діє 27 недільних шкіл, де вивчається русинська мова, література й культура, русинською мовою виходять газети «Подкарпатська Русь», «Підкарпатський русин», збірник «Руснацький світ». За роки незалежності України відбулося понад 20 фестивалів русинської культури, понад 30 виставок закарпатських русинських художників, численні «круглі столи», науково-практичні конференції з питань розвитку русинської мови й літератури, видано близько 100 найменувань поліграфічної продукції, зокрема понад 50 книг русинською мовою (наприклад, «Енциклопедія Подкарпатської Русі» І. Попа у 2001 р. і «Енциклопедія історії та культури карпатських русинів» за загальною редакцією П.-Р. Магочія у 2010 р.) «Видавництвом В. Падяка», що спеціалізується саме на русинській проблематиці¹⁶. Це підтвердив і Всеукраїнський перепис населення 2001 р., під час якого 10100 осіб записали себе русинами. Щоправда, наведений факт зовсім не означає, що всі ці русини заперечують своє українське коріння. З огляду на це, ухваливши 7 березня 2007 р. рішення «Про визнання національності «русин», Закарпатська обласна рада підтримала не з'ясоване остаточно

бажання трохи більше 10 тис. громадян і мимоволі нав'язала його переважній більшості населення області. Політично таке рішення некоректне й не може мати політико-правових наслідків. Адже нації народжуються або відроджуються не за постановами або висновками експертів, а в результаті тривалого процесу самоусвідомлення громадян.

Утім, незважаючи на це, під тиском певних політичних і національно-культурних сил і з кон'юнктурних міркувань Верховна Рада 3 липня 2012 р. ухвалила Закон України «Про засади державної мовної політики» з досить сумнівним визначенням регіональних мов або мов меншин (до них віднесено 18 мов, у т. ч. «русинська»). Цей закон викликав різку критику представників національно-демократичних сил, його намагалися неодноразово скасувати у Верховній Раді України (це сталося лише в 2019 р.), адже на думку його опонентів захисту в Україні нині потребує не російська чи т. зв. русинська, а саме українська мова. Про «загравання» тодішньої влади (часів президенства В. Януковича) з русинськими діячами свідчать і вітальні промови її представників — заступника голови Закарпатської обласної державної адміністрації І. Качура й народного депутата України, члена фракції Партії регіонів І. Бушка на відкритті XII Світового конгресу русинів, руснаків і лемків, що відбувався в липні 2013 р. в м. Свалява Закарпатської області¹⁷.

Слід ще раз зазначити, що спалахи активізації діяльності русинських організацій часто збігалися в часі із загальноукраїнськими політичними процесами, як це, наприклад, було напередодні ухвалення Конституції України в 1996 р., або всеукраїнського перепису населення у 2001 р., або святкування у 2003 р. 200-річчя з дня народження О. Духновича, або після зміни влади в результаті Помаранчевої революції 2004 р. і під час загальноукраїнської кризи 2007 р. та, зрештою, сьогодні, в контексті складних воєнно-політичних подій, що розгортаються в Україні після Революції гідності та зміни влади.

Наприклад, із початку 2013 р. з приводу запланованого на цей рік перепису населення (який так і не відбувся) ми були свідками десятків відкритих листів-звернень русинських громадських організацій і окремих радикально налаштованих діячів русинства в Україні й за кордоном до населення Закарпаття та влади про визнання в Україні національності «русин» та особливого статусу «русинської мови», звернень і меморандумів «Про допомогу у припиненні дискримінації Україною національності «русин» до керівництва впливових міжнародних організацій, РФ, держсекретаря США. Ці звернення мають відверто пропагандистський політично-провокаційний характер, що засвідчують безпідставні твердження про «українську окупацію Закарпаття», звинувачення української влади в «геноциді русинів в Україні», у завданні незалежною Україною

«збитків» русинам у розмірі «понад 20 млрд доларів США» (?), свідома фальсифікація історії Закарпаття тощо.

І сьогодні, у світлі драматичних подій в Україні — тимчасової окупації Росією Автономної Республіки Крим у березні 2014 р., дестабілізації нею східних та південних областей України і спонукання до відокремлення від України (самопроголошені т.зв. «ДНР» і «ЛНР») та збройного російсько-українського конфлікту на Донбасі, спроб визначити Україну як багатонаціональну державу й вимог її федералізації, а насправді — її розчленування з перспективою знищення української державності як головної цілі путінської Росії — знову використовується так зване «русинське питання» в Україні.

Зокрема, на початку листопада 2013 р., напередодні провального для України Вільнюського саміту ЄС — «Східне партнерство», що і стало приводом до Революції гідності й повалення авторитарного антиукраїнського режиму Януковича, у пресі (Інтернеті) з'явився проект створення угорської автономії з автономією русинів на території нинішньої Закарпатської області України. Причетними до його розробки вважають лідерів угорської партії «Йоббік» (Габор Вона, Бела Ковач) та голову т.зв. Народної ради русинів Закарпаття Євгена Жупана. Йшлося про проголошення Підкарпатської Русі та Закарпатської угорської автономії — незалежної Закарпатської регіональної Конфедерації, русинського та угорського урядів, русинсько-угорських національних зборів, які обирають двох президентів — одного від русинів, другого від угорців (на 4 роки, міняються через 2) і т.п. В основі цього фантазмагоричного проекту були закладені дві ідеї: 1) історично Закарпаття безперечно й законно належить Угорщині і 2) русини — не українці й не мають жодного стосунку до української нації.

Або ще один приклад. Одразу ж після зухвалої окупації АРК Росією в березні 2014 р. у пресі з'явилося Звернення закарпатських русинів до президента РФ В. Путіна за підписом т.зв. координатора мережевого русинського руху Петра Гецько, в якому зазначається: «Ми, русини, як і всі жителі Закарпаття, маємо всі міжнародні правові підстави звернутися до Вас, пане Президенте, для визнання відновленої державності Республіки Підкарпатська Русь, проведення на цей час миротворчої операції і нейтралізації галицького нацизму в Закарпатті. Миротворча роль Росії у світі чітко прояснилася при вирішенні сирійської кризи. Віримо, що миротворча роль Російської Федерації на Україні буде також успішною і в інтересах країни»¹⁸. Згодом цей самий меседж прозвучав у промові П. Гецька в ефірі телеканалу ТВЦ Росія у рамках програми «Русский вопрос», де він, щоправда, додав, «що русини у світлі останніх подій — за

цілісність України, але без так званих галицьких областей у її складі — Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської».

У цьому контексті варто також згадати, що після позачергових парламентських виборів в Україні 26 жовтня 2014 р. в мережі Інтернет було розповсюджено Звернення до міжнародної спільноти щодо визнання Україною русинської національної меншини за підписом «Председкині Карпаторусинського консорціуму Северной Америки Патріції Крафчік». «Україна, — зазначається в ньому, — перебуваючись після парламентських виборів восени 2014 року і прагнучи стати повністю демократичною республікою, повинна забезпечити визнання своїх різних народів і підтримувати їх як корінні культури України. Український парламент визнав русинську мову як самостійну мову, з правом використання в освітніх та громадських установах. Ми вітаємо цю ініціативу, запроваджену як закон у серпні (?) 2012 року, і закликаємо Україну зробити наступний крок — визнати русинів національною меншиною. Це було би черговою ознакою відданості України рухові в сторону Європи, в якій русини мають статус окремої національності в Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії, Чехії, Сербії та Хорватії. Русини у всьому світі вірять у збереження територіальної цілісності України і виступають проти будь-яких дій сусідніх країн, спрямованих на її порушення. Настав час, щоб нова центральна влада України визнала русинів національною меншиною і забезпечила підтримку русинської мови, освіти і культури в оновленій демократичній Україні». Подібні звернення були розповсюджені русинськими періодичними виданнями Словаччини, Сербії та деяких інших країн. А 9 жовтня 2015 р. було розпочато збір підписів під електронною петицією до президента України П. Порошенка про визнання русинів на державному рівні.

У цьому переліку не можна не згадати й написану в українофобському дусі книжку к.і.н., доцента, тепер уже колишнього декана історичного факультету Ужгородського національного університету Володимира Фенича, про зміст якої говорить вже сама її провокаційна назва — «Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною», яка вийшла друком в Ужгороді наприкінці 2015 р. і викликала справедливе обурення наукової спільноти і громадськості Закарпаття та України загалом. Зокрема, в ній знаходимо голослівні твердження про «насилену українізацію корінного населення краю — русинів чужими йому силами ззовні», що Карпатська Україна у 1938–1939 роках — це «лише «галицько-гітлерівський проект» або «нацистсько-німецький проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною», а закарпатські українці та їхні лідери не мають відношення до її виникнення, що взагалі до 1944 р. «Закарпаття не мало

спільної з Україною історії», а закарпатці — насправді особливий, окремий від українського, русинський етнос, народ, «добрі старі русини або «угро-руси», які тисячу років дружно жили спільно з угорцями, а українцями їх зробив Сталін», що в результаті «комуністично-радянського проекту возз'єднання Закарпаття з Україною у 1944–1945 роках сталося так, що в ніч з 29 на 30 червня 1945 р. (після підписання договору між СРСР і ЧСР про возз'єднання Закарпатської України з УРСР) більшість мешканців колишньої Підкарпатської Русі лягли спати ще русинами за етнічною ідентичністю, тоді як прокинулися вже українськими (за національністю) громадянами СРСР», що від 1945 р. ця територія відома «під українсько-комуністичною назвою Закарпаття» тощо¹⁹.

І, зрештою, подібно «обґрунтовуються» на 33 сторінках пропозиції маловідомих діячів районних відділень Товариства підкарпатських русинів у додатках до листа на адресу Голови Верховної Ради України Д.О. Разумкова від 14 листопада 2019 р. під провокаційною назвою «Припинити дискримінацію підкарпатських русинів за національною ознакою».

Насамкінець, слід додати, що останнім часом значно активізувалися русинські організації та діячі в сусідніх з Україною державах, зокрема в Словаччині та Угорщині, діяльність яких підтримується урядами цих країн. У Словаччині, наприклад, при Пряшівському університеті було відкрито Інститут русинської мови й культури, яким проводяться наукові семінари з карпаторусиністики, видано понад 10 різних підручників «русинською» мовою, засновані також Академія й Музей русинської культури, організовуються міжнародні конгреси й літні школи русинської мови. Водночас ідеться не лише про наукові й культурні акції, про що свідчить, наприклад, різка критика русинськими засобами масової інформації виступу депутата словацького парламенту В. Ясаня від правлячої соціал-демократичної партії на святкуванні Дня чехословацької армії у жовтні 2015 р., який згадав про участь «русинів-українців» у Карпато-Дуклінській операції 1944 р. у складі Чехословацького армійського корпусу Л. Свободи. Перенесення в Україні загальноукраїнського перепису населення на 2020 р. теж оцінювалося ними як «антирусинська акція», так само як і ухвалення Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. і ухвалення в липні 2019 р. Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

В Угорщині, своєю чергою, окремі політики й державні діячі правлячої партії «Фідес» виступають за надання колективних прав, подвійного громадянства й територіально-культурної автономії закарпатським угорцям, а також уряд всебічно підтримує, зокрема й фінансово, освітню

роботу й науково-дослідницьку діяльність викладачів і наукових співробітників Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II у м. Берегово, у багатьох публікаціях яких йдеться про русинський етнос у Закарпатті, його толерантне співжиття з угорцями й тисячолітній розвиток у складі угорської святостефанської корони та насильну українізацію корінного населення краю чужими йому силами ззовні. У 2016 р. до 25-річчя незалежності України в Будапешті видано угорською мовою книгу Ч. Фединець, І. Холас і М. Товта «Незалежна Україна. Державотворення, конституювання і втрачені скарби», в якій автори вкрай критично висловлюються щодо «нехтування» правами національних меншин в Україні та українського державотворення загалом, що, на нашу думку, навряд чи сприятиме позитивній opinii і дружньому ставленню угорського читача до нашої країни²⁰.

Отже, основним «русинським питанням» і сьогодні залишається набуття окремого статусу русинським народом на території України. Проте якщо для одних (прибічників етнокультурного русинства) головним завданням є досягнення правового визнання русинської етнічності, збереження й розвиток русинської народної культури, мови, традицій, звичаїв тощо, то представники політичного напрямку вбачають розв'язання соціально-економічних і культурних проблем русинів у зміні державно-адміністративного статусу Закарпаття у складі України або шляхом відродження автономної республіки у складі якоїсь іншої держави чи навіть утворення незалежної держави.

Зрозуміло, що центральна українська влада в Києві критично і з недовірою ставиться до таких вимог русинського руху, насамперед коли йдеться про орієнтацію на інші держави й особливо Росію, багато державних діячів якої не приховують територіальних претензій до України, тим більше, що РФ уже на практиці цинічно реалізує сьогодні, то шляхом ведення «гібридної війни», то прямим збройним втручанням, свої експансіоністські плани щодо України. Тому не слід недооцінювати перспектив «політичного русинства», особливо в контексті невизначеності найближчих перспектив розвитку Української державності. Чимало фахівців уважають, що «русинське питання» використовується в Україні, зокрема на Закарпатті, для досягнення певних політичних цілей як внутрішніми, так і зовнішніми силами і становить загрозу для суверенітету й територіальної цілісності України. Серед цих цілей ними небезпідставно виділяються такі:

- консолідувати русинські товариства в Україні та за кордоном і заручитися підтримкою міжнародних організацій, Росії, США та інших держав, насамперед сусідніх, з метою створення в центрі Європи русинської держави — «Рутенії» або принаймні автономної республіки чи навіть Русинсько-угорської автономної держави;

- закласти ґрунт для русифікації регіону за допомогою православної церкви Московського патріархату і в результаті використати його як платформу для доведення «руськості», тобто «російськості», закарпатської громади й необхідності возз'єднання з великою Росією;

- розколоти українське суспільство на мовно-етнічному ґрунті, зокрема роз'єднати закарпатську громаду автохтонного походження на русинів і українців разом із творенням русинської мови, русинського шкільництва тощо, як це, наприклад, відбулося у Словаччині (якщо у 2001 р. в цій сусідній державі ідентифікували себе русинами 24 тис. чол., а українцями — 11 тис., то за 10 років унаслідок активної пропагандистської діяльності прибічників русинства (створення Інституту русинської мови й культури при Пряшівському університеті, проведення міжнародних літніх шкіл русинської мови й культури у Словаччині, тощо) вже 33,4 тис. чол. уважали себе русинами, а українцями — лише 7,4 тис.);

- закласти передумови для потенційних конфліктів задля дестабілізації ситуації у регіоні та Україні загалом, що створює загрозу для суверенітету й територіальної цілісності країни (про штучність Української держави все частіше говорять керівники сусідніх держав — окрім В. Путіна, В. Жириновського та інших російських політиків також В. Клас, М. Земан, В. Понта, лідери угорської ультраправої партії «Йоббік». І взагалі, аналітики пояснюють це несприйняттям українства як такого);

- переділ сфер впливу між окремими олігархічними кланами й політичними угрупованнями для створення своєї регіональної вотчини на Закарпатті з метою подальшого його пограбування.

Нарешті, важко не погодитися з оцінкою т.зв. «політичного русинства» на Закарпатті вже згадуваного нами В. Балущка, який, говорячи про намагання діячів русинського руху сконструювати особливий русинський етнос і навіть націю, саркастично зазначає: «При цьому з якогось дива намагаючись приватизувати народоназву «русини», яка закарпатцям належить не більше, ніж решті українців, вони фактично заявляють монопольні права на те, що є статком усієї України. Адже, якщо навіть Тарасові Шевченку не був чужим ендоетнонім «русини», то про який окремий русинський етнос можна говорити? Гадаю, справа тут у недостатній поширеності серед українців, і навіть українських інтелектуалів, відповідної етноісторичної та етнімічної інформації. Саме значною мірою брак інформації про те, хто такі русини, а також звідки взялися, де та в які часи побутувала ця народоназва (а походить вона саме з Середньої Наддніпряниці! — Руської Землі у вузькому розумінні давньоруських часів), дає змогу різного роду авантюристам від політики конструювати на Закарпатті якийсь, нібито особливий, «русинський етнос»²¹.

А протистояти проявам «політичного русинства» можна насамперед активною науковою та культурно-просвітньою діяльністю, а також зміцненням Української держави, її європейською модернізацією та підвищенням її міжнародного авторитету. І що сильнішою й заможнішою буде Україна, то активнішою буде її державна етнополітика, то більше її громадян будуть повертатися до свого етнічного коріння й менше будуть його відкидати й нівелювати.

¹ Див.: Вступне слово В.П. Горбуліна. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія «Політика»*. 2017. № 1 (42). С. 5–7.

² Див.: Балущок В. З історії української етнічності (як русини стали українцями). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2015. Випуск 4. С. 129–140.

³ Ісаєвич Я. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Київ, 2012. Т. 9: Прил.–С. С. 372.

⁴ Виступ директора Інституту української мови НАН України П.Ю. Гриценка на засіданні Конституційного Суду України (13 грудня 2016 р.). URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=2806>

⁵ Див.: Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ, 2008. 682 с.; Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010. 720 с.; Національне питання в Україні ХХ — початку ХХІ ст.: історичні нариси. Київ, 2012. 592 с.; Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія. Ужгород, 2014. 552 с.; Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): монографія. Ужгород, 2014. 236 с.

⁶ Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. Вінниця, 2007. С. 66.

⁷ Див.: Черничко С., Фединець Ч. Вказ. праця. С. 40–57.

⁸ Див.: Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67–93.

⁹ Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1995. Т. II (1918–1945). С. 420, 490.

¹⁰ Див.: Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, 2017.

¹¹ Плишкова А., Суляк С.Г. Журнал «Русин»: двенадцять лет — не предел. *Русин*. 2017. № 1 (21). Януарь–июнь. С.179.

¹² Закон Украины «О статусе специальной самоуправляемой территории Подкарпатской Республики как субъекта в составе независимой Украины. О Конституции Подкарпатской Республики». Проект. Ужгород: УПИК «Патент», 1992. 59 с.

¹³ Див.: Готьмаш П., Готьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина. Ужгород, 2003. 388 с.

¹⁴ Скрипник Г. Русинство — спекуляція з відвертополітичним контекстом. *Українська газета*. 2008. № 45. URL: <http://ukgazetaplus.net/article.php?ida=1507>

¹⁵ Карпатские русины в славянском мире: актуальные проблемы. Материалы международного научного круглого стола. Москва-Братислава: издатель Степаненко, 2009. С. 270–271.

¹⁶ Див.: Бібліографія русинськоязычних видань: 2005–2014. Ужгород: Вид-тво В. Падяка, 2015.

¹⁷ Голос України. 2013. 16 липня.

¹⁸ Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2017. № 1 (42). С. 6.

¹⁹ Див.: Фенич В.І. Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною. Ужгород, 2005.

²⁰ Див.: Дегтеренко А.М. Угорський чинник в етнонаціональній політиці України в умовах російської агресії. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник*. 2018. № 1 (46). С. 38–47.

²¹ Балущок В. Вказ. праця. С. 137.

REFERENCES

1. Balushok, V. (2015). Z istorii ukrains'koi etnonimii (iak rusyny staly ukraintsiamy). *Problemy istorii krain Tsentral'noi ta Skhidnoi Yevropy: zbirnyk naukovykh prats'*, 4, 129–140 [in Ukrainian].

2. Belej, L. (2017). *Rusyns'kyj separatyzm: natsiietvorennia in vitro*. Kyiv [in Ukrainian].

3. *Bibliohrafiia rusyns'koiazychnykh vydan': 2005–2014*. (2015). Uzhhorod: Vyd-tvo V. Padiaka [in Ukrainian].

4. Chernychko, S., & Fedynets', Ch. (2014). *Nash mistsevyj Vavylon: Istoriiia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershij polovyni XX stolittia (do 1944 roku): monohrafiia*. Uzhhorod [in Ukrainian].

5. Dehterenko, A.M. (2018). Uhors'kyj chynnyk v etnonatsional'nij politytsi Ukrainy v umovakh rosij's'koi ahresii. *Stratehichni priorytety. Naukovo-analitychnyj schokvartal'nyj zbirnyk*, 1 (46), 38–47 [in Ukrainian].

6. *Elektoral'ni protsesy Ukrainy v rehional'nomu vymiri: Bukovyna i Zakarpattia: monohrafiia*. (2014). Uzhhorod [in Ukrainian].

7. Fenyh, V.I. (2005). *Uhors'ka Rus' i Hannibalova prysiaha Mykhajla Drahomanova: pochatky iniektual'noho zavoiuvannia Zakarpattia Ukrainoiu*. Uzhhorod [in Ukrainian].

8. God'mash, P., & God'mash, S. (2003). *Podkarpatskaja Rus' i Ukraina*. Uzhgorod [in Ukrainian].

9. *Holos Ukrainy*. (2013). 16 lypnia. [in Ukrainian].

10. Horbulin, V.P. (2017). Vstupne slovo. *Stratehichni priorytety. Naukovo-analitychnyj schokvartal'nyj zbirnyk. Seriia Polityka*, 1(42), 5–7 [in Ukrainian].

11. Isaievych, Ya. (2012). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (Vol. 9). Kyiv [in Ukrainian].

12. Karpatskie rusyny v slavjanskom mire: aktual'nye problemy. *Materialy mezhdunarodnogo nauchnogo kruglogo stola*. (2009). Moskva–Bratislava: izdatel' Stepanenko [in Russian].

13. Kravchuk, O.M. (2007). *Natsional'na polityka Chekhoslovats'koi respubliky. 1918–1929 rr.* [in Ukrainian].

14. *Narysy istorii Zakarpattia*. (1995). (Vol. 2). Uzhhorod [in Ukrainian].

15. *Natsional'ne pytannia v Ukraini XX — pochatku XXI st.: istorychni narysy*. (2012). Kyiv [in Ukrainian].

16. Plishkova, A., & Suljak, S.G. (2017). *Zhurnal Rusin: dvenadcat' let — ne predel Rusin*, 1 (21), 176–182 [in Russian].

17. Skrypnyk, H. (2008). Rusynstvo — spekuliatyia z vidvertopolitychnym kontekstom. *Ukrains'ka hazeta*, 45 [in Ukrainian].

18. *Stratehichni priorytety. Naukovo-analitychnyj schokvartal'nyj zbirnyk*. (2017). 1 (42), 6 [in Ukrainian].

19. Vidnyanskyj, S. (2019). Karpats'ka Ukraina iak etap ukrains'koho derzhavotvorennia. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 2, 67–93 [in Ukrainian].

20. Vystup dyrektora Instytutu ukrains'koi movy NAN Ukrainy P.Yu. Hrytsenka na zasidanni Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy (13 hrudnia 2016 r.). Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=2806> [in Ukrainian].

21. *Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri*. (2008). Kyiv [in Ukrainian].

22. *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kul'tura*. (2010). Uzhhorod [in Ukrainian].

23. Zakon Ukrainy O statuse special'noj samoupravljaemoj territorii Podkarpatskoj Respubliki kak subyekta v sostave nezavisimoy Ukrainy. O Konsticii Podkarpatskoj Respubliki. Proekt. (1992). Uzhgorod: UPIK Patent [in Russian].